

3. Взаимодействие устных и письменных стилей языка. - К.: Наукова думка, 1982.

4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксичка структура речень. - К.: Наукова думка, 1983.

5. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. - М.: Русский язык, 1976.

6. Особенности стиля научного изложения. - М.: Наука, 1976.

В.В.Явір

канд. філолог, наук, професор

КОНСТРУКЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛИХИХ ПОБАЖАНЬ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ

У статті зроблено спробу аналізу етнолінгвістичного аспекту \ сталених конструкцій на позначення лихих побажань, оскільки вони є однією з цікавих ознак ментальності українського етносу, а також своєрідною етнокультурною рефлексією мовця в комунікативній ситуації.

Серед великого масиву усталених виразів, яким у мовознавстві (зокрема й українському) приділено чи не найбільше уваги, як мікросистема функціонують і такі, що є своєрідною етнокультурною рефлексією мовця в комунікативній ситуації. Вони вносять до комунікативного процесу особливу експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на комплексі почуттів мовця. Такі вислови є, як правило, носіями дискурсивного характеру, оскільки мають „особливу граматику, особливий лексикон, особливу семантику, особливі правила слововживання” [1,42], вони є яскравими виразниками внутрішнього рефлексивного досвіду мовців.

Незважаючи на те, що значна частина з них певним чином підпадає під визначення поняття фразеологізм [2,76-77,134], багато з них, однак, не відповідають таким категоріальним властивостям фразем, як, скажімо, еквівалентність слову, метафоричність, неперекладність, ідіоматичність тощо. Разом з тим цим одиницям властиві певні структурно-семантичні ознаки і в цілому загальне значення негативних, злих побажань, які дають підстави кваліфікувати їх як усталені: *Хай тобі грець!; Цур тобі пек тобі!; Иди к лихой годині! Щоб тебе пранці з'їли!; Бодай тебе заціпило!; ІПляк би тя трафив!* тощо.

Мета цієї статті - привернути увагу не лише до семантико- синтаксичного, а перш за все до етнолінгвістичного аспекту дослідження цих мовних одиниць, оскільки вони, на наш погляд, є однією з цікавих ознак ментальності українського етносу, на відміну, скажімо, від конструкцій російського „мату”. В дискурсивних висловленнях з побажаннями негативного плану, на відміну від останнього (російського „мату”), немає лексичних одиниць, що кваліфікуються як „нецензурні”, не кодифіковані на нормативному рівні в українській лексичній системі.

Якщо культура, за визначенням Е.Сепіра, - це те, *що* робить і думає етнос, то мова є те, *як* він думає [3, 193]. Тим самим світобачення справляє вплив на лінгвоментальну поведінку, яка реалізується на вербальному рівні. Так, лінгвокультурна опозиція у чи не найбільш представлених лексемах *Бог (Господь, Спаситель. Творець, Всевишній, Всеблагий, Всемогутній, Передвічний, Вседержитель, Цар, Отець, Владика, Небесний) - чорт (гаспид, дідько, сатана, лукавий, нечистий, нечиста сила, нечистий дух, люцифер, щезник)* своїм корінням сягає витоків християнського періоду, хоча поняття *Бог* ще у язичницьких, політеїстичних віруваннях сприймалося як одна з надприродних істот, що керують світом та вчинками людей. Однак друга лексема опозиції пов'язана безпосередньо з християнством, як і лексема *Господь*, як одна з назв Бога у християнському культурно-ментальному полі. Тому лінгвокультурні опозиції *Побійся Бога; Бог дасть; Бог з ним (з вами, з тобою); Боже помози; Бог на поміч; Не приведи Господи; Нехай Господь боронить; Хвалити Отця Небесного; Прости Господи; Хай Господь милує; Як пошле Господь, з одного боку, та Іди к бісу; Хай тебе чорт забере; Згинь, нечиста сило; Іди ти к бісовому батьку (матері); Іди під три чорти,* - з іншого, ґрунтуються на народних віруваннях, на сакральному сприйнятті світу чи його антиподі. Ключові моральні ознаки у поданих вище прикладах корелюються, на рівні бінарної опозиції *добро-зло*.

Слово, за спостереженнями дослідників, збуджує уявлення, вселяє вірування. І саме цей аспект пов'язують з магічною функцією слова, про що й свідчать конструкції, до яких належать замовляння, закляття, злі побажання та ін. [4, 57]. У зв'язку з цим між злими побажаннями і прокльонами, з одного боку, і замовляннями, - з другого, досить складно провести чітке розмежування, оскільки за своїм загальним значенням і семантико- синтаксичними особливостями вони мають багато спільного. Очевидно, ті усталені словесні формули, що стосуються сил природи, хвороб тощо, спрямовані на певний магічний вплив і супроводяться відповідними діями, слід кваліфікувати як замовляння [4, 57]. Подібну думку в погляді на дискурс замовлянь, що призначений саме для впливу на хід подій, на зміну його в бажаному напрямку, висловила й О.А.Остроушко [5, 176]. Як і конструкції на позначення злих побажань, вони стосуються сфери духовного буття народу й індивіда, репрезентуючи певну світоглядну систему, особливу картину світу. Але якщо замовлянням властиві усталеність лексичного складу і стійкість структури, пов'язані з табу на їх порушення, що може спричинити зруйнування сакральності їх змісту, то дискурс злих побажань вільний від таких заборонних 88

канонів. Часто вони є результатом індивідуального творення за умови збереження певної структурної моделі. Наприклад: „*Рипнули двері, і на порозі темної комори появилася баба:*

- Чого ти ревеш, бодай тобі кістка в горло?! Щоб ти кричав і не переставав! - І зразу до Матері Божої в небо: - Мати Божжа, цариця небесна! Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому світі, ні на сьому!.. - Потім узділа в небесах голубів над хатою та до голубів:

- Голубоньки мої, святі заступники! Та щоб же не бачив він вашого пір'ячка святого і не чув вашого туркоту небесного! Щоб не вийшло з нього ні кравця, ні шевця, ні плотника, ні молотника●●●

*Далі баба почала творити про мене пісню, виспівувати її, як колядку: **Та не
орача в полі-і-і, ні косарика в лузі,
Не дай Бо-о-же,
Та ні косарика в лузі, ні купця в дорозі,
Ой, ні купця в дорозі, ні рибалочки в морі** " (О.Довженко).*

Як бачимо, лихі побажання, поєднані з елементами молитви, звернення до вищих сил, не позбавлені певної парадоксальності (з одного боку, звернення до вищих сил, з іншого - це прокльони, які є щодо вищих небесних сил великим гріхом). Подаючи психологічний портрет своєї баби, письменник зокрема підкреслює: „*їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не може прожити й дня. Вони лились з її вуст невпинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді червоніли щоки і блищали очі. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі*”.

Етнокультура, серцевиною якої є ментальність як система типових виявів національного характеру, безумовно, певним чином запрограмує і структуру усталених мовних одиниць, зокрема й висловів з прокльонами та злими побажаннями. У таких конструкціях національно позначеним є все семантико- синтаксичне ідеографічне поле. Якщо визнати твердження про те, що „стереотипи поведінки етносу представлені в його культурі, традиціях, звичаях тощо, а вербалізовані, зокрема, в мовній фразеосистемі” [6, 14], то навряд чи вдасться однозначно пояснити існування таких конструкцій в українській мовній системі, скажімо, агресивністю чи іншими сторонами негативного сприйняття об'єктивної дійсності. Їх витoki знаходяться в площині ментально- психічних особливостей. Але глибинний аналіз останніх потребує дещо інших аспектів дослідження, зокрема тих, які стосуються власне психологічного та культурологічного аспектів.

Очевидно, одним із завдань у дослідженні розглянутих одиниць є окреслення нерозв'язаних проблем, які можуть стати перспективою подальших розробок, що стосуються як етнолінгвістичної, так і семантико-синтаксичної та функціональної площин.

Список використаної літератури

1. Степанов Ю.С. Изменчивый „образ языка” в науке XX в. // Язык и наука конца XX века. - М., 1995.

2. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. - Х.: Основа, 1990.- 167 с.

3. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. - М: Прогресс, 1993.

4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти

досліджень // Мовознавство, 2001, №5.

5. Остроушко

О.А.

Семантико-синтаксична структура

текстів

українських замовлянь: Дис.... канд. філол. наук. - Кривий Ріг, 2002.

6. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспект): Монографія. - К.-Черкаси: Брама, 2004. - 276 с.

Summary

The etholinguistic aspect of set expressions denoting bad wish are analyzed in the article. These constructions are one of the interesting features of Ukrainian ethnos' mentality and an original ethnocultural reflection of the speaker in communicative situation.